पापिनी आमा खण्डकाव्यमा रसविधान

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र

सङ्कायअन्तर्गत नेपाली विषयमा स्नातकोत्तर

तह, दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको

प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

पदमप्रसाद न्यौपाने

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर

२०७१

पापिनी आमा खण्डकाव्यमा रसविधान
पदमप्रसाद न्यौपाने
२०७१

शोधनिर्देशक
सह-प्रा. डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतम

पापिनी आमा खण्डकाव्यमा रसविधान

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र

सङ्कायअन्तर्गत नेपाली विषयमा स्नातकोत्तर

तह, दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको

प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

पदमप्रसाद न्यौपाने

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर

२०७१

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षमा अध्ययनरत छात्र पदम प्रसाद न्यौपानेले दसौँ पत्रको प्रयोजनार्थ **पापिनी आमा खण्डकाव्यमा रसविधान** शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार गर्नुभएको हो । यस शोधपत्रबाट म सन्तुष्ट छु । तसर्थ यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

....

डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतम
सह-प्राध्यापक
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर

मिति : २०७१/१२/२१

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर

स्वीकृत पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र पदमप्रसाद न्यौपानेले स्नातकोत्तर तह नेपाली विषय दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गर्नु भएको **पापिनी आमा खण्डकाव्यमा रसविधान** शीर्षकको शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गएिको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

१. प्रा. डा. देवीप्रसाद गौतम	(विभागीय प्रमुख)	....
२. सह-प्रा. लक्ष्मणप्रसाद गौतम	(शोध निर्देशक)	....
३. उप-प्रा. ज्ञानु अधिकारी	(बाह्य परीक्षक)	....

मिति : २०७१/१२/२६

कृतज्ञता-ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले स्नातकोत्तर तहको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु सह-प्रा.डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतमको निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । यो शोधपत्र तयार गर्ने सन्दर्भमा आइपरेका विभिन्न समस्यासँग जुध्ने प्रेरणा दिँदै सही पथप्रदर्शन गराएर अघि बढ्न उत्प्रेरित गरी आफ्ना कतिपय व्यवहारिक कार्यहरूलाई पन्छाएर कुशल मार्गनिर्देश गराउनु भएकोमा उहाँप्रति म हार्दिक कृतज्ञता एवम् श्रद्धा व्यक्त गर्दछु ।

यस शोधपत्रको प्रस्ताव स्वीकृत गरी शोधकार्य गर्नका लागि अनुमति प्रदान गर्नुहुने तथा आवश्यक सल्लाह दिई उत्प्रेरित गर्नुहुने नेपाली केन्द्रीय विभागका विभागीय प्रमुख प्रा. डा. देवीप्रसाद गौतमप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यस्तै मलाई शोधपत्र लेखनकार्यमा अमूल्य सरसल्लाह र सुझाव दिएर सहयोग गर्नुहुने आदरणीय गुरुवर्गप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । विभिन्न व्यावहारिक समस्याहरू समाधान गर्दै अध्ययनका लागि हौसला र प्रेरणा प्रदान गर्नु हुने पूजनीय माता पिता घनसरा तथा वेदप्रकाश न्यौपानेप्रति हार्दिक श्रद्धाभाव प्रकट गर्दछु । अध्ययनकार्यमा सल्लाह र सुझाव प्रदान गर्नुहुने दाजु वेदप्रसाद न्यौपानेप्रति हार्दिक श्रद्धाभाव व्यक्त गर्दछु । त्यस्तै अध्ययन र लेखनको लागि उत्प्रेरित गरिरहने मेरा दाइ, भाइहरू तथा दिदी, बहिनीप्रति आभार व्यक्त गर्दछु । अमूल्य समय उपलब्ध गराउनु हुने युवराज न्यौपानेप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । पुस्तक पत्रिका तथा अन्य लेख उपलब्ध गराई सन्दर्भ सामाग्री सङ्कलन गर्न सहयोग गर्ने केन्द्रीय पुस्तकालय, संघसस्था तथा मित्रहरूप्रति कृतज्ञ छु । प्रस्तुत शोधकार्य शुद्धसँग टङ्कण गरी सहयोग गर्ने भिनाजु चन्द्रप्रसाद पाण्डेयप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा म यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका निम्ति विश्वविद्यालय क्याम्पस नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष पेस गर्दछु ।

....

पदमप्रसाद न्यौपाने

नेपाली स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष

नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर

शैक्षिक सत्र : २०६७-२०७०

परीक्षा क्रमाङ्क -२८०३०९

त्रि.वि.दर्ता नं. - ६-२-३२-६२५-२००७

मिति -२०७१/१२/१९

विषय-सूची

पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय **१-८**

१.१ विषय परिचय १

१.२ समस्याकथन १

१.३ शोधको उद्देश्य २

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा २

१.५ शोधको औचित्य ७

१.६ शोधकार्यको सीमा ७

१.७ शोधविधि ८

१.७.१ सामाग्री सङ्कलनको विधि ८

१.७.२ सैद्धान्तिक आधार र ढाँचा ८

१.८ शोधपत्रको रुपरेखा ८

दोस्रो परिच्छेद : रससिद्धान्त र विश्लेषणका आधार **९-४०**

२.१ रस शब्दको व्युत्पत्ति र अर्थ ९

२.२ रसको परिभाषा १०

२.३ रसका प्रकार १५

२.३.१ शृङ्गाररस १६

२.३.१.१ सम्भोग शृङ्गार १७

२.३.१.२ विप्रलम्भ शृङ्गार १८

२.३.२ करुणरस १९

२.३.३ वीररस २०

२.३.४ हास्यरस २०

२.३.५ रौद्ररस २१

२.३.६ भयानकरस २२

२.३.७ अद्‌भुतरस २३

२.३.८ वीभत्सरस २४

२.३.९ शान्तरस २५

२.४ रसका तत्त्वहरू २६

२.४.१ स्थायीभाव २६

२.४.२ विभाव ३०

२.४.३ अनुभाव ३१

२.४.४ व्यभिचारी/सञ्चारीभाव ३२

२.५ रसनिष्पत्ति ३३

२.५.१ भट्टलोल्लट : उत्पत्तिवाद ३४

२.५.२ शङ्‌कुक : अनुमितिवाद ३५

२.५.३ भट्टनायक : भुक्तिवाद ३५

२.५.४ अभिनवगुप्त : अभिव्यक्तिवाद ३७

२.६ रससाधारणीकरण ३८

२.७ निष्कर्ष ३९

तेस्रो परिच्छेद : पापिनी आमा खण्डकाव्यमा रसविधान ४१-७६

३.१ विषयप्रवेश : परिचय ४१

३.१.१ माधव घिमिरेको खण्डकाव्यकारिता ४४

३.२ पापिनीआमा खण्डकाव्यमा अङ्‌गीरस र रससाधारणीकरण ४७

३.३ पापिनीआमा खण्डकाव्यमा अङ्‌गरस ५६

३.३.१ शृङ्‌गाररस ५६

३.३.२ भयानकरस ५८

३.३.३ अद्‌भुतरस ६३

३.३.४ वीभत्सरस ६७

३.३.५ वीररस ७०

३.३.६ शाान्तरस ७१

३.४ समष्टिगत रसविधान ७२

चौथो परिच्छेद : उपसंहार तथा निष्कर्ष ७७-८०

सन्दर्भसामाग्री सूची ८१-८३